

ПОНЯТТЯ та ознаки

ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ

Н. В. Федорченко

кандидат юридичних наук, доцент, професор,
завідувач кафедри цивільного права та правового
забезпечення туризму Київського університету
туризму, економіки і права

Статтю присвячено характеристиці тих ознак договору про надання послуг, що формують його поняття. Акцентовується увага на особливих ознаках договорів про надання послуг за державним замовленням, що суттєво впливають на формування поняття цього договору.

Ключові слова: цивільно-правовий договір, договір про надання послуг, дефініція договору, ознаки договору, договір про надання послуг за державним замовленням, мета договору.

Стаття посвящена характеристике тех признаков договора о предоставлении услуг, которые формируют его понятия. Акцентируется внимание на особых признаках договоров о предоставлении услуг по государственному заказу, которые существенно влияют на формирование понятия этого договора.

Ключевые слова: гражданско-правовой договор, договор о предоставлении услуг, дефиниция договора, признаки договора, договор о предоставлении услуг по государственному заказу, цель договора.

The article is devoted to the characteristics of those signs contract to provide services that shape his concept. Attention is focused on the special features of contracts

for services of public order, which significantly affect the formation of the concept of agreement.

Keywords: *civil contract, service agreement, contract definition, signs the contract, service agreement for public order, the purpose of the contract.*

Розпочинаючи аналіз питань, пов'язаних з поняттям договору про надання послуг, насамперед зазначимо, що перед розробниками Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) стояло непросте завдання – розробити таке поняття договору про надання послуг, яке б адекватно відображало його елементи: мету, предмет, вказівку на сторони та на їх обов'язки. Таке визначення договору має бути зрозумілим тим, хто ним користується, бути орієнтиром для практиків і зокрема забезпечити єдність правозастосовної та судової практики. Це стосується законодавчих дефініцій загалом, можливості збереження стабільності правничої термінології та її організуючого психолінгвістичного навантаження. Як слушно з цього приводу зазначав С. С. Алексєєв, понятійний апарат юриспруденції – запорука єдності правозастосовної практики [1, с. 266].

Загальновідомо, що проблеми номінологічного позначення тих чи інших юридичних явищ завжди були, є і будуть актуальними як для правознавства, так і для цивілістики. Одним із способів мовного позначення надання певному явищу окремого поняття. У словникових джерелах «поняттям» вважається «закріплене і висловлене мовною формою віддзеркалення суттєвих властивостей предмета або явища. У «понятті» об'єкт характеризується узагальнено» [2, с. 221].

Аналіз закріплених в ЦК України легальних понять (дефініцій) договору свід-

чить, що воно відображає його правову природу та найбільш сутнісні вирізняльні елементи: підставу виникнення, сторони, предмет, основні права та обов'язки сторін. Можна погодитися з тезою, що в цивілізованому суспільстві обов'язково мають існувати правові інструменти, які забезпечують обіг матеріальних благ. Одним із найефективніших правових інструментів у вирішенні цих завдань є договір, який має багатовікову історію свого існування [3, с. 37].

Слід відмітити, що наявність у законі дефініцій може вважатися однією із ознак законодавчої техніки. Не секрет, що ЦК України, порівняно із ЦК УРСР 1963 р., містить більшу кількість законодавчих визначень, що свідчить про їх значну роль у позначенні та регулюванні суспільних відносин, оскільки їх відсутність нерідко призводить до неоднозначного трактування одних і тих самих понять, неоднакового їх застосування на практиці. З цього приводу слушна думка С. І. Шимон стосовно того, що поняття може існувати й до його законодавчого оформлення, проте в такому разі воно має не офіційне, а суто наукове значення [4, с. 68]. Саме тому законодавець, що створює й удосконалює систему понять тієї чи іншої галузі знань, враховує і систему логічних конструкцій, складові яких потребують назв [5, с. 79].

У загальній теорії права юридичним визначенням, в яких розкривається зміст правовідносин, приділяється значна увага. На думку С. С. Алексєєва, головна причина у наявності визначень в праві – внесення необхідної точності і ясності у використовувану термінологію. Правові визначення повинні коротко розкрити сутність юридичних явищ [6, с. 104-105]. На думку З. В. Ромовської, у правових дефініціях міститься концентрований виклад змісту певного правового явища, і без них не обійтись [7, с. 108]. Так, за-

конодавчі визначення дозволяють виділити договір про надання послуг з-поміж інших цивільно-правових договорів. Скажімо, в багатьох договорах надання певних послуг становить невід'ємну частину зобов'язань сторін. Наприклад, М. О. Барінов зазначає, що з економічної точки зору прокат є послугою. Водночас з правової – це договір про передавання майна у тимчасове користування [8, с. 10-11].

У теорії права розрізняють номінальні та реальні визначення: перше є таким, за допомогою якого замість опису предмета вводиться новий термін (ім'я), яке охоплює його значення, наприклад, договір про надання послуг як домовленість про виникнення, зміну і припинення прав та обов'язків його сторін. Реальним є визначення, яке розкриває суттєві ознаки самого предмета. Це стосується й визначення окремих видів договорів про надання послуг, де їх визначення тлумачиться вказівкою на суттєві ознаки предмета, сторін, їх прав та обов'язків.

Як зазначається в юридичній літературі, дефініція повинна бути не тільки істинною за змістом, а й правильною за побудовою та формою. При цьому істинність зумовлена відповідністю вказаних в ній ознак дійсним властивостям предмета, а правильність залежить від її структури, яка зумовлена логічними правилами силігзмів, зокрема повинна бути: а) співрозмірною; б) не йти по колу (при визначенні не варто використовувати інше поняття, яке визначається за допомогою першого. Проявом цього в договірному праві є намагання визначити договір через договір); в) зрозумілою та вказувати на відомі ознаки, які не потребують додаткового визначення чи можуть бути витлумачені двозначно; г) результативною, яка не тільки розкриває зміст поняття, а й вказує, чим не є предмет [9, с. 64-65].

Слід зауважити, що такий напрям визначено загальнодержавною програмою адаптації законодавства України до вимог законодавства країн ЄС. З огляду на наведені ознаки будь-якого визначення, наголосимо, що в Європейському Союзі з метою узгодження підходів до проектування законодавства Співтовариства прийнято Міжінституційну угоду між Європейським парламентом, Радою ЄС та Комісією ЄС щодо загальних настанов, спрямованих на забезпечення якості проектування законодавства Співтовариства від 22 грудня 1998 р. (1999/С 73/01). У преамбулі угоди зазначено, що ясне, просте й чітке проектування законодавчих актів Співтовариств є необхідним, оскільки такі акти мають бути прозорими та зрозумілими для громадськості й учасників економічних відносин; поняття чи термінологія, специфічні для будь-якої національної правової системи, мають застосовуватись обережно. Важливо, щоб використана термінологія була стійкою, єдиною як у межах такого акта, так і в усьому масиві вже чинних актів, зокрема тих, що стосуються однієї сфери регулювання. Ідентичні поняття мають бути виражені однаковими термінами, наскільки це можливо, без відхилення від їх значення у звичайній, юридичній чи технічній мові. Відповідно до пункту 14 Міжінституційної угоди, якщо терміни, що використовуються в акті, не є однозначними, вони мають бути визначені разом в одній статті на початку нормативного акта.

Отже, в узагальненому вигляді під визначенням поняття будь-якого цивільно-правового договору пропонуємо розуміти встановлення, розпізнання за певними ознаками та закріплення суттєвих властивостей договору.

Слід зазначити, що ні в ЦК УРСР 1922 р., ні в ЦК УРСР 1963 р. зобов'язання з надання послуг не виділялись

в окрему групу договорів і не систематизувались. У ЦК УРСР 1963 р. містилися лише положення про окремі види договірних зобов'язань з надання послуг. Зауважимо, що Україна не є новатором у закріпленні договору про надання послуг на законодавчому рівні, оскільки раніше цим шляхом пішли країни з колишнього соціалістичного табору (Білорусь, Казахстан, Росія тощо).

У структурі ЦК України є чимало глав, присвячених регулюванню різних видів послуг (перевезення, експедирування, зберігання, страхування, цілий комплекс банківських послуг тощо). Одні з них традиційно були присутні в кодексі, інші, наприклад, управління майном з'явилися в ньому вперше. Водночас значна кількість послуг не одержала спеціального закріплення та самостійного регулювання в структурі ЦК України. Однак задля визначення загальних підходів до правового регулювання відносин в сфері надання послуг законодавець аналогічно до більшості глав розд. 3 книги 5 ЦК України закріпив загальні положення про договори з надання послуг, які можуть застосовуватися до всіх договорів про надання послуг, якщо це не суперечить суті зобов'язання.

Так, у доктрині права точаться дискусії з приводу правової природи договорів про надання послуг за державним замовленням. Слід зазначити, що в доктрині, як і в чинному законодавстві, існують різні визначення поняття державного контракту на закупівлю товарів, робіт чи послуг. Виходячи із п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про здійснення державних закупівель», до договору про закупівлю законодавець відносить договір, який укладається між замовником і учасником за результатами процедури закупівлі та передбачає надання послуг, виконання робіт або набуття права власності на товари за державні кошти. Аналізуючи цю

дефініцію, зауважимо, що серед імовірних замовників послуг часто виступають державні підприємства, установи й організації, що здійснюють некомерційну діяльність. Відповідно за цими юридичними особами закріплюється майно, що забезпечує правову форму реалізації права державної власності – право господарського відання і право оперативного управління. Натомість дефініція договору про закупівлю передбачає передачу речі за результатами конкурсних торгів лише у власність, що, на нашу думку, викликає певний дисонанс та потребує редагування. Тому слушними видаються пропозиції про потребу на практиці виходити з того, що ці речі можуть передаватися юридичним особам державного сектору економіки у господарське відання чи оперативне управління [10, с. 386].

Таким чином, договір про надання послуг за державним замовленням наділений рядом особливостей, які повинні бути закріплені у його визначенні, а саме: а) сторони досліджуваних договорів є рівними учасниками таких договірних відносин; б) метою вступу у такі договірні відносини є задоволення потреб держави чи інших публічно-правових утворень; в) оплата виконаних договірних умов за надані послуги відбувається з Державного бюджету України та місцевих бюджетів, державних цільових фондів, фондів соціального страхування, Пенсійного фонду України тощо; г) укладенню договорів про надання послуг за державним замовленням, як правило, передують конкурсний відбір виконавців державного замовлення.

Отже, зважаючи на вищенаведений аналіз спеціальних ознак, що притаманні договорам про надання послуг за державним замовленням, доцільно запропонувати авторське визначення поняття договору про надання послуг за дер-

жавним замовленням, а саме: за договором про надання послуг за державним замовленням одна сторона (виконавець – суб'єкт підприємництва) зобов'язується за відображеним у державному замовленні завданням іншої сторони (замовника) шляхом вчинення певної дії або здійснення певної діяльності надати послугу з метою задоволення потреб держави чи інших публічно-правових утворень, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві надані послуги з Державного бюджету України, місцевих бюджетів чи інших державних цільових фондів.

Як вбачається із закріпленого в ст. 901 ЦК України визначення договору про надання послуг, законодавець, щоб уникнути тавтології при формулюванні цього поняття, використав формулювання: «За договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором».

З наведеного визначення договору про надання послуг випливає, що він наділений такими ознаками, як консенсуальність та двосторонність. З приводу такої ознаки, як оплатність, то вказуючи у ст. ст. 901, 903 ЦК України на оплатність договору про надання послуг, законодавець орієнтувався на відносини між юридичними особами, а послуги розглядав як вид статутної діяльності юридичної особи або фізичної особи-підприємця. Проте в практиці непоодинокими є випадки укладення безоплатних договорів в сфері надання послуг. Тому, передбачаючи можливі випадки, при яких надання послуг може здійснюватися на безоплатній основі, законодавець в ст. 904 ЦК України закріплює договір про безоп-

латне надання послуг. Власне навіть якщо вищезитованого положення в ЦК України й не існувало б, то безоплатне надання послуг було б можливим через прояв такої засади цивільного законодавства, як свобода договору.

За договором про безоплатне надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується відшкодувати виконавцеві усі фактичні витрати, необхідні для виконання договору. Тобто особливістю цього різновиду договору про надання послуг є його безоплатність. Саме ж покриття виконавцем фактичних витрат носить компенсаційний характер.

Отже, як вбачається із вищенаведеного, договір про надання послуг є консенсуальним та двостороннім договором, який законодавець відносить до оплатних, якщо його безоплатність не встановлена сторонами, але за умови відшкодування замовником виконавцеві усіх фактичних витрат, які були ним понесені при виконанні умов договору.

Стосовно взаємних прав сторін слід звернутися до усталеного правила про взаємодеспондованість прав та обов'язків сторін у двосторонньому договорі. Відповідно у виконавця, який належним чином виконав свій обов'язок з надання обумовленої договором послуги, виникає щонайменше право вимагати її оплати. У тому ж разі, коли виконавець вчиняє певні дії з порушенням умов договору, замовник має право не оплачувати таку неякісну послугу. Ця позиція цілком узгоджується з нормами ч. 3 ст. 538 ЦК України.

Наведені ознаки договору з надання послуг можна вважати внутрішньо йому притаманними, а тому відповідність їм – обов'язкова умова застосування поло-

жень гл. 63 ЦК України до конкретного договору.

Аналізуючи поняття договору про надання послуг, підкреслимо, що кожне правове поняття слід розкривати через сукупність ознак, які характеризують не лише зміст, а й сутність предмета або явища. Сутність певного явища як філософська категорія є визначальним, таким, що зумовлене глибинними внутрішніми зв'язками і тенденціями розвитку та пізнається на рівні теоретичного мислення [11, с. 335]. Для визначення авторського поняття договору про надання послуг необхідно виділити притаманні йому ознаки, зокрема його мету, предмет, способи організації зв'язків учасників, основні права і обов'язки сторін.

Насамперед зазначимо, що для будь-якого цивільно-правового договору характерна наявність правової мети, оскільки вона є ідеальним способом вольових дій індивіда, заради яких він ці дії здійснює, і обумовлюється вона умовами матеріального буття [12, с. 33]. На думку Р. О. Халфіної, під метою договору слід розуміти ту основну мету, для досягнення якої сторони укладають договір [13, с. 121]. Тобто договір виступає засобом, за допомогою якого сторони досягають певної правової мети, задля якої вони вступають у договірні відносини, тому мета договорів з надання послуг не повинна суперечити як законодавчим, так і моральним нормам, оскільки вона спрямована на досягнення позитивного правового результату.

Крім того, в літературі трапляються спроби ототожнення каузи договору (безпосередньої правової мети договору) з кінцевою економічною або правовою метою [14, с. 69; 15, с. 18]. На нашу думку, неможливо ототожнювати ту безпосередню правову мету, яка є об'єктивно-суб'єктивною категорією, і кінцевий результат, який є суто об'єктивною

категорією. Сторони, укладаючи договір про надання послуг, можуть мати і економічні, і правові кінцеві цілі, однак саме кауза є тією безпосередньою, основною правовою метою договору.

Ігнорування цього положення веде до суперечливих висновків про природу окремих видів договорів. Так, С. Я. Фурса та Є. І. Фурса вважають, що договір довічного утримання має характерну ознаку – надання послуг щодо догляду або утримання особи [16, с. 201]. Проте це є кінцевою метою лише одного з учасників таких зобов'язальних відносин, а кауза в цьому договорі – перехід права власності від однієї особи до іншої на певних умовах – надання довічного утримання.

Таким чином, вважаємо недоцільним ототожнення мети договору, інтересу, потреби, мотиву, оскільки вони знаходяться у різних площинах та є різними правовими явищами, спільною ознакою яких є те, що всі вони мають вольову природу.

Отже, на основі аналізу вищевказаних властивостей договорів про надання послуг пропонуємо під останніми розуміти групу як поійменованих, так і непоійменованих договорів, предмет яких складається з певної кількості дій (діяльності), кожна з яких наділена характерними особливостями та може бути предметом окремого договірного зобов'язання. Зважаючи на те, що договір про надання послуг є консенсуальним і двостороннім договором, який законодавець відносить до оплатних, якщо його безоплатність не встановлена сторонами, але за умови відшкодування замовником виконавцеві усіх фактичних витрат, які були ним понесені при виконанні умов договору, наведені ознаки договору з надання послуг слід вважати внутрішньо йому притаманними, а тому відповідність їм – обов'язкова умова застосування положень гл. 63 ЦК України до конкретного договору.

Список використаної літератури

1. *Алексеев С. С.* Основы теории государства и права / С. С. Алексеев. – Свердловск : Изд-во Свердловского юрид. ин-та, 1972. – С. 266.
2. Соціологія: словник термінів і понять / За ред. Є. А. Біленького, М. А. Козловця. – К. : Кондор, 2006. – С. 221.
3. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін. : за ред. О. В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 37.
4. *Шимон С.* Правочин як цивільно-правовий термін: юридичне нововведення чи лінгвістичне уточнення? / С. І. Шимон // Юридична Україна. – 2009. – № 7. – С. 68.
5. *Подорожна Т.* Законодавчі дефініції як засіб оптимізації правових режимів / Т. Подорожна // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 10. – С. 79.
6. *Алексеев С. С.* Социальная ценность права в советском обществе / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1971. – С. 104-105.
7. *Ромовська З. В.* Українське цивільне право : загальна частина. Академічний курс : підруч. / З. В. Ромовська. – К. : Атіка, 2005. – С. 108.
8. *Баринів Н. А.* Договір бытового проката / Н. А. Баринів ; под ред. В. А. Тархова. – Саратов : Изд-во Саратовского университета, 1980. – С. 10-11.
9. *Шишка І. Р.* Договір на виконання маркетингових досліджень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. Р. Шишка. – К., 2010. – С. 64-65.
10. *Петруненко Я. В.* Правова природа договору про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти / Я. В. Петруненко // Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспектива. Мат. міжн. науково-практ. конф., Одеса, 19-20 квітня 2012 р. – К. : ТОВ «Білоцерківдрук», 2013. – С. 386.
11. Український радянський енциклопедичний словник : в 3-х т. / [Редкол. : ... А. В. Кудрицький (відп. ред.) та ін.]. – [2-е вид.]. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1987. – С. 335.
12. *Керимов Д. А.* Категория цели в советском праве / Д. А. Керимов // Правоведение. – 1964. – № 3. – С. 33.
13. *Халфина Р. О.* Значение и сущность договора в советском социалистическом гражданском праве / Р. О. Халфина. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – С. 121.
14. *Космін Ю.* Договір довічного утримання / Ю. Космін // Право України. – 2000. – № 2. – С. 69.
15. *Симсон О.* Существенные условия и классификация инвестиционных договоров / О. Симсон // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 3. – С. 18.
16. *Фурса С. Я., Фурса Є. І.* Спадкове право. Теорія і практика / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. – К. : Атіка, 2002. – С. 201.